

УДК 657.12

Хомин П. Я., д.е.н, професор[©], Кривий З.І.
Тернопільський національний економічний університет

ІННОВАЦІЇ В АПК У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ДЖЕРЕЛ ЇХНЬОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті досліджується проблема інноваційного розвитку агропромислового комплексу України. Обґрунтовуються джерела його фінансового забезпечення. Акцентується увага на необхідності розвитку соціальної інфраструктури сільських територій.

Ключові слова: інноваційний розвиток, агропромисловий комплекс, формування джерел забезпечення розвитку.

Постановка проблеми. Фатум трагічної підміни економічних важелів волонтаристським директивним нав'язуванням ідеологем у 30-х роках ХХст., витоки яких у творах Маркса-Енгельса, майже точно за філософською спіраллю, але без висхідного вектора, тяжить над агропромисловим комплексом України у ХХ ст. Відтак його затяжний кризовий стан вимагає термінових заходів, спрямованих на вирішення проблеми інноваційного оновлення матеріально-технічної бази, оскільки існуюча, в першу чергу в аграрному виробництві, через свою енергозатратність, низьку продуктивність та високий ступінь зношеності є гальмом розвитку всього АПК, а особливо негативно позначається на сфері переробки сільськогосподарської продукції. Тому дослідження, спрямовані на пошук шляхів вирішення цієї проблеми, мають важливе наукове і передусім практичне значення.

Аналіз останніх досліджень. Можна відмітити, що досліджень проблеми інноваційного розвитку економіки України, в тому числі й агропромислового комплексу, не бракує. Однак у такому ключі, як це сформульовано у назві статті, вона не розглядається.

Більше того, за винятком досліджень вчених Національного наукового центру "Інститут аграрної економіки" УААН [2;7], автори, котрі пробують висвітлювати напрями інноваційного розвитку АПК, навіть не звертають уваги на джерела його забезпечення, хоч саме їхня недостатність є головною причиною такого стану матеріально-технічної бази більшості підприємств аграрного сектору та цілої низки переробних підприємств, які здійснюють переробку сільськогосподарської продукції за відсталими, а тому надто затратними технологіями.

В той же час у роботах, які присвячені дослідженням проблем, дотичних до формування джерел розвитку агропромислового комплексу, вони не ув'язуються з обсягами інвестицій, необхідними для його інноваційного

розвитку, або ж сподівання покладаються здебільшого на бюджетні асигнування [4].

Мета статті. Виходячи з цього, метою дослідження у статті визначено спробу збалансованого підходу до окресленої проблем із опертям на праці як однієї, так і другої групи вчених.

Виклад основного матеріалу. Недостатньо ефективний агропромисловий комплекс України в недалекому минулому на тлі його нинішнього стану виглядає майже мрією для багатьох авторів, а показники 1990 року, доволі скромні як за зарубіжними аналогами, видаються ними мало не за еталон, до якого треба рівнятись у перспективі. Мовляв, „ніколи Україна не мала настільки потужного, економічно ефективного і фінансово стійкого сільського господарства, як у передреформені роки” [8, 372].

З приводу чого варто навести висновок П. Гайдуцького: „...На початку 90-х років витрати нафтопродуктів на одиницю продукції були в 3-4 рази більші, ніж у США і країнах Європейського Союзу... Головна проблема полягала в надзвичайно низькій якості техніки... У 60-80 роках аграрії різного рангу – від механізатора до міністра, буваючи за кордоном, завжди захоплювались високою якістю зарубіжної техніки, з нестачею якої (очевидно якості, бо кількість тракторів та комбайнів була тоді надмірною – Авт.) пов'язували всі аграрні проблеми” [2, 72-73].

Отже твердження про високу економічно ефективність сільського господарства виглядає сумнівним, почерпнутим із міфології. Таким же міфічним є висновок про фінансову стійкість сільського господарства у передреформені роки, бо досить пригадати періодичні списання тодішнім колгоспам і радгоспам багатомільярдних сум безнадійної заборгованості за кредитами Дербанку СРСР, аби в цьому упевнитись. Та й посилання на те, що “у 1988 році тільки по чотирьох товарних позиціях (мається на увазі яловичина, свинина, молоко і масло вершкове – Авт.) виплати (з бюджету через окремий рахунок регулювання цін – Авт.) склали 9277 млн. руб., що за курсом долара еквівалентне 15462 млн. долл.” [8, 793], переконливо доводить протилежне.

Адже як тільки такі дотації припинились, співвідношення кількості прибуткових і збиткових господарств стало діаметрально протилежним: у 90-х роках ХХ ст. перших було близько 100 відсотків, а після введення гривні 1996 року залишилось менше 10 відсотків [8,380].

Також варто підкреслити, що розвал переважної більшості сільськогосподарських та переробних підприємств стався не через реформи, як це нерідко пояснюється, мовляв їхня мета “була політична – фізичне знищення великотоварного сільськогосподарського виробництва ..., передача землі дрібним власникам і, головне, створення вільного ринку земель сільського господарського призначення як невід’ємного атрибуту так званої ринкової економіки” [8,372], а суто економічні причини, важливішою з яких, на наш погляд, є саме відсутність передумов для інновативного розвитку.

Причому не тільки всередині агропромислового комплексу, але в економіці загалом, адже поза тим, що “свого часу в Україні... був порівняно

високий рівень інвестиційної активності”..., а “норма нагромадження капіталу у 1990 р. була на рівні таких країн, як Франція, Канада, США, Італія” [2,304], інновації на порядку денному не стояли, а величезні кошти: у 1990 році – 55 млрд. грн. (у порівнянних цінах) спрямовувались на екстенсивне нарощування обсягу морально застарілих засобів виробництва, в тому числі й призначених для агропромислового комплексу. Тому й не дивно, що “віддача капітальних вкладень (виробництво валової продукції на карбованець вкладених інвестицій) зменшилась на 70 %”, не дивлячись на те, що “загальний їх обсяг... зріс більш як у 2.5 разу” [2,53]. І хоч ці дані стосуються періоду 1965-1980 років, проте така тенденція стала довготривалою, особливо стосовно сільськогосподарської техніки, поскільки “якісні метали та матеріали направлялись насамперед на виробництво військової техніки” [2,73].

Та замість кардинального вирішення проблеми якісних параметрів, пішли хибним шляхом, що при видимій дешевизні тракторів і комбайнів, автомобілів, сівалок тощо, призводив до надмірних витрат на їхню експлуатацію, оскільки “низька якість техніки давала величезний обсяг робіт іншому сектору – ремонтному” [2,73]. Зокрема тільки на запасні частини і ремонтні матеріали треба було витратити 2,0 – 2,5 млрд. грн. [8, 428].

Відтак, закономірно, що “у результаті руйнування Радянського Союзу Україна втратила обширні ринки сільськогосподарської техніки”, причому і в Україні попит на неї різко впав: якщо у 80-90-х роках колгоспи й радгоспи “щороку отримували 50, 9 тис. тракторів” [8,417-418], то в останньому десятилітті ХХ ст. та особливо на початку ХХІ ст. сільськогосподарські підприємства почали позбуватись тракторів, комбайнів, вантажних автомобілів, парк яких щорічно зменшувався: лише за 1991-1995 роки перших – на 26 тис. шт., других – на 16 тис. шт., третіх – на 18 тис. шт. Далі темпи списання цієї техніки були ще вищими.

Отже при тому, що у 90-х роках ХХ ст. обсяги виробництва сільськогосподарської продукції та вироблених з неї продовольчих товарів були у рази більшими, ніж у його останньому десятилітті, забезпечувалось це надто високими суспільними витратами на одиницю продукції, зумовлюючи їхню неконкурентоздатність; спричинивши врешті-решт неможливість утримувати такий неефективний агропромисловий комплекс за рахунок нафтодоларів, тим більше, що їхнє надходження до союзної казни із - за обвалу цін на нафту різко зменшилось.

В результаті спочатку відпустили у “вільне плавання” республіки, які були змушені виживати, хто як може, а поскільки бюджет виявився в більшості з них недостатнім для підтримки агропромислового комплексу на попередньому рівні, то й відбувся сплеск цін на технічні засоби виробництва: тільки у 1991-2000 роках “унаслідок диспаритету цін аграрні підприємства втратили 57,1 млрд. грн.” [8,426]. Відтак випуск тракторів, комбайнів тощо став скорочуватись, що потягло за собою обвал вже у першій сфері агропромислового комплексу, яка власне мала би справляти синергетичний ефект на інші дві сфери: аграрне виробництво й переробку сільськогосподарської продукції.

Але цього не сталося тому, що в народному господарстві, як констатувалось у науковій доповіді Інституту економіки АН УРСР, написаній ще у 1982 році, були “високі питомі затрати матеріальних ресурсів, в першу чергу металу, палива, електроенергії, деревини, зумовлені відставанням технології виробництва... в основних галузях матеріального виробництва”. Причому в Україні відзначалась “більш висока ступінь зношеності і відносно слабке, в порівнянні з іншими республіками, оновлення основних фондів у низці галузей, в тому числі й базових, що обмежує можливості прискорення темпів росту та підвищення ефективності, скорочення частки республіки в загальних обсягах капіталовкладень, низький коефіцієнт оновлюваності технологій в багатьох галузях..., переважає будівництва і реконструкції діючих на старій технологічній базі, яка не забезпечує очікуваного ефекту” [6, 125-126].

Так делікатно зверталась увага на досить тривожні симптоми початку стагнації, оскільки перед тим у цьому документі вказувалось: “За темпами росту національного доходу Українська РСР знаходиться на одному з останніх (sic) місць серед союзних республік. Якщо у VIII п’ятиріччі вона була за цим показником на дев’ятому місці, то в IX і X п’ятирічках – на передостанньому” [6,124].

Бо вже тоді, тобто в X п’ятиріччі, Україна в числі перших республік зіштовхнулася зі скороченням екстенсивних джерел економічного зростання (основою приросту заново залучуваних ресурсів, які слугували основою високих темпів розвитку в попередніх періодах) [6,140], і, як висловився П. Саблук, “з особливою гостротою постала суворя дилема – або “відмовитися від командно-адміністративних методів, від цього кредо планово-розподільчої системи, або ж продовжити повільне, але з додатнім вектором прискорення, сповзання до кризи, яке в будь-який момент могло перетворитися в обвальне падіння, в економічну катастрофу” [7,3].

На жаль, як завжди, цю дилему довго обговорювали, поки не забалакали зовсім, а обвальне падіння привело до самоліквідації інституцій, що сповідували це “кредо планово-розподільчої системи”, й економічна катастрофа, зрозуміло не забарилася.

В результаті цього виробництво агропромислового комплексу, образно кажучи, опинилось в ямі, дна якої, зважаючи на регресію його основних показників, не видно ще й зараз, після 20-ти років занепаду. Причому якби не компенсативний приріст виробництва продукції в особистих підсобних господарствах населення, то економічна катастрофа могла би перетворитись у соціальну в її найгіршому варіанті. Відтак тільки селянам маємо завдячувати тим, що такого варіанта тоді вдалось уникнути. Але це не означає, що можна безконечно розраховувати на такий статус-кво, відтак обійти інноваційний розвиток агропромислового комплексу неможливо.

Разом з тим доводиться визнавати, що “зубожілій Україні не під силу вести сільське господарство на інтенсивній основі”, хоч ми усе таки не поділяємо продовження цього висновку: “...і нічого не залишається, як повернутися до примітивних способів виробництва на основі використання

ручної праці, що ставить країну на рівень нерозвинутих в цивілізаційному відношенні племен” [8,402], бо вихід усе ж таки є. Зокрема, крім сподівань на бюджетні асигнування, можна спробувати пошукати й інші кошти. І тут повчальною може бути власна історія, адже подібний до нинішнього стан ми мали після громадянської війни, коли “у 1921 р. скорочення посівних площ досягнуло 34,5 %, урожайність знизилась на 41%, а валові збори становили лише третину довоєнного рівня”, що пізніше академік О. Ніконов оцінив як “катастрофу, голод, смертність”, а тому політику воєнного комунізму замінили НЕПом.

Як наслідок повороту до ринкових відносин, хоч і обмежених, “за сім років (1922- 1928) сільськогосподарське виробництво в СРСР подвоїлося” [5, 136,150], і навіть В. Ленін визнав, що “треба спиратися на одноосібного селянина”, оскільки “стан радгоспів у величезній більшості випадків нижчий від середнього”, тому “мріяти про перехід до ... колективізації не доводиться” [3,173 – 174].

Проте як тільки сільське господарство сколективізували, темпи стали іншими: “За 27 років соціалізації і колективізації середньорічний приріст виробництва зерна становив лише 0,5% ... Виробництво м’яса в 1940 р. було на рівні 1913 р.” [2,49].

Висновки. Так-от, саме створення умов для прояву потенціалу активної частини населення може вирішити цю проблему, бо сподіватись, що хтось збоку суттєво в цьому допоможе підстав немає, хоч відкидати будь-яку допомогу було б нерозумно. Відтак ми поділяємо думку В. Андрійчука та ін., що певною мірою (але не повністю – Авт.) вирішити проблему інноваційного розвитку АПК можна шляхом “вливання капіталу як із промислових галузей АПК, безпосередньо технологічно пов’язаних з аграрним виробництвом (переробна і харчова промисловість), так і з інших сфер національної економіки, що не мають навіть близьких опосередкованих технологічних зв’язків з цим виробництвом” [1,112], бо з часу виходу цитованої праці пройшло більше 4-х років, але інвестиції в основний капітал сільськогосподарських підприємств суттєво не зросли.

Крім того, такий “процес капіталізації за українським зразком”, коли “в країні відбувається, по суті, третій етап реструктуризації, який на відміну від попередніх двох етапів, ініційованих і регламентованих зверху”, виник “знизу, спонтанно, без формального проголошення...”, а “результатом такої капіталізації галузі стало зосередження капіталу, землі і агропромислового виробництва в одних організаційних центрах (одних руках) внаслідок утворення великих агропромислових формувань (АПФ), раніше не притаманних вітчизняній практиці” [1,112] має суттєві вади, оскільки поза інтересами цих агрохолдингів перебувають сучасні проблеми розвитку сільських територій. У багатьох випадках психологія їхніх власників схиляється до кочівного землеробства, внаслідок якого лише виснажується природний потенціал сільськогосподарських угідь, а ігнорування проблем зайнятості селян зумовлює пауперизацію на селі.

Водночас сама ідея ініціативи “знизу” може бути продуктивною, але в іншому ракурсі. Зокрема, зважаючи на масовий виїзд українців закордон, подібно до того, як це відбувалось у Галичині за австро-угорських чи польських часів, коли селяни на зароблені там гроші купували землю, сільськогосподарський реманент, розбудовували свої господарства на більш сучасному, як на ті часи, рівні.

Отож, сучасна аграрна політика має бути подібною до НЕПу, цілком згідно з сентенцією: “Вихід здебільшого там, де і вхід”. Бо й у часи нової економічної політики “зубожіла держава”, не вкладаючи в аграрний сектор практично нічого, одним лише послабленням економічного тиску, розбудила ініціативу селян, а вони забезпечили такий приріст виробництва, який в умовах “соціалізації і колективізації” був недосяжний навіть у період хрущовської відлиги, коли “заготівельні ціни на худобу і птицю підвищувались у 5,5 разу, молоко і м’ясо – у 2, картоплю – у 2,5 разу, на овочі – на 25 – 40 %”, адже тоді (у 1922-1928 роках – Авт.) середньорічні темпи зростання сільськогосподарського виробництва перевищувало 28 %, а в 1954 – 1958 роках – лише 7%. А до цього було ще гірше: у 1940 році “виробництво валової продукції сільського господарства по країні (СРСР – Авт.) становило 66,4 млрд. крб. (у цінах 1983 р.), або було менше, ніж у 1926 р. (66,7 млрд. крб.) тоді як неп за вісім років дала приріст сільськогосподарського виробництво у два рази. Усі 14 років колективізації - це тупцювання на місці” [2, 44, 47, 49].

Якщо не на словах, а на ділі спростити реєстрацію малого бізнесу, то величезна маса іноземної валюти, яка зараз здебільшого навіть не знаходиться в банках через побоювання її втрати, багатьма нашими громадянами може бути вкладена в інфраструктуру агропромислового комплексу, звісно, вже на інновативному рівні її якості.

Це дасть поштовх для нарощування аграрного виробництва, що витікатиме з розвитку цієї інфраструктури, оскільки будівництво в кожному населеному пункті мінізаводів з переробки сільськогосподарської продукції неодмінно збільшуватиме попит на неї як сировину.

У той же час це прискорить інновативний розвиток агропромислового комплексу в цілому, бо збільшення кількості переробних підприємств олігополію на агропродовольчому ринку поступово перетворить у досконалу конкуренцію, де “невидима рука ринку” А. Сміта забезпечить принаймні такий рівень його економічної ефективності, як у країнах Європейського Союзу.

Заодно поступово вирішуватиметься одвічна проблема розвитку сільських територій, бо перенесення туди виробничої бази переробних підприємств неодмінно зумовить розбудову сіл вже на цивілізованому рівні як унаслідок об’єктивної потреби в комунікаціях для самих виробників, так і появи доходів у селян, котрі, за традицією, в першу чергу, спрямовуватимуть їх на будівництво житла чи його реконструкцію, благоустрій тощо.

Але автори статті усвідомлюють складність проблеми інноваційного розвитку АПК, тому викладене вважають лише окремим штрихом, спрямованим

на її вирішення, у зв'язку з чим подальші дослідження в цьому ракурсі є перспективними.

Література

1. Андрійчук В. Г. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / Андрійчук В. Г., Зубець М. В., Юрчишин В.В. – К.: Аграрна наука, 2005. – 140.
2. Гайдуцький П. І. Аграрна реформа в Україні/ П. І. Гайдуцький, П. Т. Саблук, Ю. О. Лупенко, В. Я. Мессель – Веселяк та ін. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
3. Ленін В. І. Повне зібрання творів. – Т.42. – К.: Політвидав України, 1974. – 585с.
4. Могильний О. М. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки / Могильний О. М. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 240 с.
5. Никонов О. О. Спираль многовековой драмы: аграрная наука и политика России (XVIII- XX вв.) / О. О. Никонов. – М.: Энциклопедия российской деревни, 1995. – 574с.
6. Про причини уповільнення темпів економічного розвитку Української РСР. Наукова доповідь Інституту економіки АН УРСР за 1982 рік // Економіка і прогнозування, 2003. – №4. – С. 124 -141.
7. Саблук П. Т. Формування економічного механізму АПК України на ранньому етапі ринку// Аграрний менеджмент в Україні. – К.: ІАЕ УААН, 1995.
8. Феномен України: реформи 1991- 2004 рр. – К., 2004. – 602 с.

Summary

Khomyn P. Y., profesor, Kryvyi Z.I.
Ternopil'skiy national economic university

INNOVATIONS ARE IN APK IN CONTEXT OF FORMING OF SOURCES OF THEIR PROVIDING AND DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES

The problem of innovative development of agroindustrial complex of Ukraine is investigated in the article. The sources of him are grounded financial providing. Attention is accented on the necessity of development of social infrastructure of rural territories.

Key words: *innovative development, agroindustrial complex, forming of sources of providing of development.*

Рецензент – д.е.н., професор Шульський М.Г.